

A projekt fő céljának megfelelően megtörtént a 19. századi és a 20. század eleji Magyarország művészetének átfogó vizsgálata. Az egyes periódusok és műfajok szisztematikus és arányos feltárását és szöveges összefoglalását elvégeztük, és pedig olyan formában, hogy egyrészt támaszkodtunk a korábbi publikációkban közreadott eredményekre, másrészt integráltuk ezeket a pályázati munka során kikutatott új eredményekkel. A kutatás kiterjedt minden területen, annak vertikumának feltárása kezdve a környezetalakítástól (urbanisztika, kertművészet) az építészetten és a képzőművészetten át a tárgykultúráig, illetve iparművészeti bezárólag. (Sajnos a festészeti témájú kutatás a projekt egyik vezérszemélyiségének számító kolléga krónikus betegsége miatt csak részben történhetett meg.). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy nem kisebb feladatot vállaltunk, mint az egész 19. századi művészet „megkutatása” és az eredmények szintetikus értékelése, azonban egy hagyományos „kézikönyvet” mint a kutatás végeredményét megjelölni: ezt az OTKA-pályázat struktúrája nem tette lehetővé. Most lezárt kutatásaink eredményeinek publikálásához még az OTKA könyvpályázatát is szeretnénk igénybe venni.

A 19. században meginduló, illetve felgyorsuló polgárosodás a magyar történelem szinte páratlan paradigmaváltása, amely a mai napi tartó hatásával példamutató értékű. A politikai, gazdasági és társadalmi fejlődés az életminőség jelentős javulását eredményezte, amelynek szignifikáns megnyilvánulása a polgári társadalom egyre gazdagodó színtere: a középítkezések, a soha nem látott mértékű lakóház-építészet, a képzőművészet új formáinak és műfajainak virágzása, a vizuális kultúra diverzifikálódása. A 19. század és a 20. század első felének hatalmas építési és képzőművészeti tevékenységének feltárására az utóbbi fél évszázadban komoly erőfeszítések történtek, monográfiák, kiállítások ill. azok katalógusai elkészültek, illetve a korszak egy-egy periódusának vagy műfajának áttekintése is megszületett. Sok terület azonban mind a mai napig csak részleteiben ismert. Az eddig megszületett, ám szükségszerűen terjedelmükben korlátozott áttekintések és összefoglalók kénytelenek voltak jó néhány fontos kérdésben – szélesebb ívű, de ugyanakkor mélyebb feldolgozás híján – az általánosság szintjén mozogni. Épp ezért szükség volt a hiányok pótlására, aminek az elsődleges formája új forráskutatásokon alapuló, ugyanakkor a korábbi publikációkat felhasználó, rendszerező áttekintés, amelyet a pályázati munka keretében elvégeztünk.

Ilyen irányú munkálkodásunk követte az Európában virágzó 19. század-kutatást, tehát vállalkozásunkkal egy már létező, sőt komoly eredményeket felmutató nemzetközi trendhez kapcsolódott. Közeli párhuzamként Bécs kínálkozott. Itt a körút (Ringstrasse), amely a 19. századi metropolisznak mintegy művészeti és társadalmi foglalatát adja, egy sok éves program keretében belül jóformán minden szempont alapján – középületek, magánépületek, építész technika, köztéri szobrok, képzőművészeti kapcsolatok, lakáskultúra, kultúrtörténet – több testes kötetben feldolgozást nyert az 1970-es és 80-as években. Angliában példamutató módon tárták fel pl. a 19. századi kastélyépítészetet és kertművészetet annak számos aspektusával. A 19. századi és a 20. század eleji festészet feldolgozása ehhez képest nagyobb hagyományokra tekint vissza, míg például a köztéri szobrok és emlékművek azok valamennyi művészeti és társadalmi vetületével az utóbbi időben kerülnek egyre inkább az érdeklődés homlokterébe. Adatanyaguk és szemléletmódjuk miatt az említett munkák sok tanulsággal szolgáltak, melyeket tervbe vett vállalkozásunknál igyekeztünk figyelembe venni.

Pályázati munkánk során archivális és bibliográfiai források feltárásával és rendszerezésével, helyszíni lejárásokkal széleskörű áttekintést nyertünk a hosszú 19. század magyar művészetéről, amelyben a történeti, topográfiai és regionális szempontok mellett a szélesebb társadalomtudományi és esztétikai megfontolások is érvényesülnek. Végeredményként a hazai kulturális örökség meghatározó fontosságú része vált a korábbi tudásunkhoz képest minőségileg magasabb szinten ismertté, nemzetközileg is értékelhetővé.

A kutatás fontos elemét jelentette az adatbázis kiépítése. Ennek számottevő része a képi dokumentumok feltárása és digitalizált rögzítése. A képi források jelentőségét az alap kutatás szempontjából aligha lehet túlbecsülni: összegyűjtésük a szóba jöhető emléktárhelyek azonosításának, meghatározásának és számbavételének leghatékonyabb módja. Tekintettel arra, hogy az emlékek bizonyos fokú pusztulásával kell számolnunk, az archív képeknek kitüntetett szerepe van. Néha a régi képek egy-egy épület vagy műtárgy egyetlen fennmaradt dokumentumai. A projekt által célba vett múzeumok, egyéb intézmények az ilyen jellegű források legfontosabb lelőhelyei Magyarországon. Többek között a következő gyűjtemények vonatkozó archívumait hasznosítottuk a munkánkhoz: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár, Budapesti Történelmi Múzeum Újkori Osztály (Kiscelli Múzeum) fényképtára és építészeti gyűjteménye, az Iparművészeti Múzeum Adattára, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal fényképtára és tervtára, a Magyar Építészeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, az Országos Széchényi Könyvtár egyes gyűjteményei. Munkánk, melyet részben az adott intézmények munkatársainak bevonásával végeztünk, hozzájárult a szóban forgó gyűjteményekben található, a pályázat témához tartozó egységek rendszerezéséhez, képi rögzítéséhez. A képek másik fontos lelőhelyét az egykorú szaklapok és egyes képes folyóiratok alkották, melyekben széles körű feltárást végeztünk. A képi források széleskörű kutatása nyomán sok szempontból feltárultak, amivel lehetőség nyílt az egyes műfajokra, sőt egyes adott objektumokra vonatkozó összetartozó, de különböző gyűjteményekben található ábrázolások együttes kezelésére, a megfelelő tanulságok levonására. A feltárt fényképanyag fontosságát „szinergikusan” erősíti, hogy a kutatás során különös figyelmet szenteltünk a fotótörténetnek és a bontakozó magyar fotóművészetnek is.

Az építészeti emlékek dokumentálásának másik módja felmérési alaprajzok beszerzése, illetve a pályázat céljainak megfelelő formában történő ábrázoltatása. Ez a kiválasztott objektumokra nézve, megfelelő számban megtörtént.

A gyűjteményi munkával együtt haladt a bibliográfiai munka, amely az adatbázis másik pillérét képezi. Ennek fő célja a témához tartozó egykorú magyarországi szakpublikációk, periodikák, valamint a vonatkozó szakirodalom szisztematikus feltárása volt. A tervezett témához, de egyáltalán a korszak egészének a kutatásához nélkülözhetetlen források feltárásáról és hozzáférhetővé tételéről volt szó. Olyan alapvető folyóiratokban folyt kutatás, mint az *Építő Ipar*, a *Vállalkozók Lapja*, a *Művészet*, a *Magyar Iparművészet*, hogy a nagyszámú periodikák közül csak a legfontosabbakról essen említés. (Erre vonatkozóan részletes előkészítés, feldolgozás már történt elsősorban az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet keretein belül, melyet munkánkban most teljesebbé tettünk.)

Az adatbázis-építés mellett a projekt részét képezte egyes fontosabb és eddig fel kellően fel nem tárt épületek, épületbelső, képzőművészeti alkotások helyszíni bejárása és fényképezése Budapesten és másutt. A terepmunka eredménye rendszerezve és archiválva, a gyűjteményi munka anyagával integrálva minőségileg új információs tartalmat jelentett.

A projekt általános, tudományos céljaként olyan kérdések tisztázásához járult hozzá, mint a középületek és lakóházformák tipológiája, architektúrája, technikai felszereltsége. Megvizsgáltuk az egyes új épülettípusok megjelenését a 19. és a 20. század fordulóján, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. Az egyes képzőművészeti ágakon belül a műfajok szerepének és súlyának a változása, a tömegigényeket kiszolgáló grafikai technikák elterjedése, a fényképezés mint az új képrögzítési eljárás szerepe ugyancsak fontos részét képezte a kutatásnak és anyaggyűjtésnek. A vizsgálat nem szorítkozott csupán az építészeti-művészettörténeti elemzésre, hanem kiterjedt az építetők, illetve megrendelők szociológiájára, a városrendezési, gazdasági-pénzügyi és szervezési aspektusokra is. Külön figyelmet kaptak az egyes technikákban (üvegművészet, kerámia) érdekelt iparágak és vállalkozások, illetve a tervezők és a vállalkozók szerepkörének tisztázása, a technikatörténeti aspektusok.

Sajátos feladat az épület, a képzőművészeti alkotás valamint az életmód viszonyának a feltárása. Ennek kapcsán vizsgálat tárgya volt a városok és az épületek tereinek használata, berendezése, az itt elhelyezett képzőművészeti alkotások. Újszerű eredményt képvisel a 19. századi kertművészet vizsgálata, különös tekintettel az egyre fontosabb városi parképítészetre, a közterületek kialakításának és használatának tükrében. Nem kisebb újdonság professzionális kertészeti irodák tevékenységének vizsgálata, melyek (az uradalmi kertészek helyett) immár polgári vállalkozás keretében szállították az egyéni megbízóknak a kastély- és villakertek terveit, sőt, a kivitelezést is ők végezték.

A korszak művészetének vizsgálatában a társadalom- és eszmetörténeti szempontokat kitüntetett figyelemben részesítettük. E tekintetben fő szerepet játszott az állami és a magán reprezentáció, mindennek érvényesülése az építészetben és a képzőművészetben, ami a stílusválasztásban, a tematikában, néha a kivitelezés mikéntjében is jelentkezett. Másik, ezzel összefüggő általános kérdés a magyarországi vagy magyar művészet dilemmája, vagyis hogy mi tekinthető honinak, magyarnak, vagy pusztán magyarországinak, mikortól számolhatunk nemzeti művészettel, egyáltalán a nemzeti művészet mint olyan létrejöttének a kérdése. E kérdéskör szorosan összefüggött Magyarország közjogi státuszával, a Habsburg birodalomban betöltött szerepével, a kiegyezés nyomán megváltozott helyzettel. Más összefüggésben mindez a magyar művészet közép-európaiságának kérdéseként interpretálható. Ezen szempontokat is igyekeztünk a vizsgálat, illetve feldolgozás során minél inkább érvényesíteni.

Tekintve azt, hogy a gyűjtés nem kis részben képi ábrázolásokra irányult, ami a legtöbb esetben fényképet jelent, lehetőség nyílt fotótörténeti vizsgálatokra. Ennek egyik iránya időrendbeli, és ezzel kapcsolatban technikatörténeti vizsgálat volt. Másik aspektusa magának az épületfényképezésnek a sajátosságaira és módszereire deríthetett új fényt, hiszen ilyen mennyiségű, korai épületfénykép együttes kezelése Magyarországon még nem történt meg.

A pályázat eredménye elsődlegesen a megadott tematika szerint létrejött, rendszerezett kéziratok összessége, melyek alapját képezhetik a továbblépésnek, vagyis egy nagy, szintetizáló kézikönyv-kötet létrehozásának. A szöveges kutatási anyag mellett a megadott szempontok szerint – az említett közgyűjteményekből, a helyszíni lejárások felvételeiből, illetve a felmérési rajzokból – felállítottunk egy kb. 600 egységből álló, a tematikát szorosan követő és kiváló minőségű felvételeket tartalmazó digitális képtárházot.

A kutatási eredmények folyamatos publikálását illetően ismételten jelezzük, hogy pályázat-módszertani körülmények miatt nem volt módunk egy nagyszabású összefoglaló mű elkészült fejezeteiről beszélnünk. Ehelyett beszámolónk „közlemények” részében: felsoroljuk a pályázat résztvevőinek fontosabb közleményeit, majd a meghívott irányító szakértők publikációit, s végül azokét, akik megrendelt munkatanulmányokban összegezték számunkra kutatásaikat. A közlemények között külön felhívjuk a figyelmet olyan publikációkra, mint a Galavics Géza akadémikus, munkatársunk 70. születésnapjára kiadott tanulmánykötet, melynek mintegy fele (kb. 25 tanulmány) 19. századi témákkal foglalkozik, ráadásul az OTKA nagyvonalú finanszírozásával tudott megjelenni.